

Verslag minisymposium

Nijega, vrijdag 7 februari 2020

Opening en welkom

Douwe Hiemstra, voorzitter werkgroep Kerken en Landbouw

Douwe Hiemstra heet iedereen welkom en leest ter inspiratie een stukje uit het boekje met enkele gedachten rond Mattheüs 7:24-27. Onze samenleving wordt gekenmerkt door individualisering, zelfontplooiing en bevrijding uit de knellende banden van kerk, familie en traditie. Dat heeft positieve, maar ook negatieve gevolgen zoals eenzaamheid en sociale armoede. Waar bouw je op? Op los zand, zonder stevigheid of op de rots? De verbinding – het bouwen op de rots – daar gaat het om. Ook vandaag tijdens dit symposium met als titel ‘De aarde verbindt’.

De aanleiding voor dit symposium is de steeds terugkerende discussie: hoe beheren wij onze aarde en welke opdracht hebben wij hierin?

Wat is de werkgroep Kerken en Landbouw?

De werkgroep Kerken en Landbouw is een oecumenische werkgroep en houdt zich onder andere bezig met wat er leeft in de landbouw. Zij werkt daarin veel samen met Solidair Friesland. De werkgroep denkt na over wat goed en verantwoordelijk is, stelt kritische vragen over het menselijk handelen tegenover mens, dier, plant en aarde. Ze vraagt daarbij om rechtvaardigheid en barmhartigheid. Uiteindelijk doel is om bewust het goede leven te leven in harmonie met elkaar. De werkgroep wil graag een dialoog op gang helpen tussen hen die werken in de agrarische sector en de kerken.

In een tijd waarin land- en tuinbouw grote veranderingen doormaakt heeft de werkgroep kerken en landbouw de ontstane problematiek in beeld gebracht en dit ook onder de aandacht gebracht bij kerken onder andere door de studie van de heer Pieter Knijff die deze studie in opdracht van werkgroep heeft gedaan. Dit stuk ‘Pastoraat 3.0’ heeft veel reacties opgeleverd.

De werkgroep wil nu verdergaan en het thema landbouw, duurzaamheid en toekomst bespreken. Een methode is reflectie op locatie. Door middel van bezoeken aan agrarische bedrijven maakt men kennis met de sector. Daar gaat men in gesprek, al dan niet onder begeleiding, over de ontwikkeling in de agrarische sector en de gevolgen voor economie en het sociale leven. Ook kan daarin de ethische-reflectie op landbouw en consumptie aan de orde komen. Daarbij is ook een rol voor de kerken weggelegd om vanuit pastoraat en diaconaat aandacht te besteden aan duurzaamheid en de sociale problematiek in de agrarische sector.

In onze samenleving worden mensen veelal op zichzelf teruggeworpen. We zijn collectief gaan geloven in zelfredzaamheid. Dus op eigen benen staan en niet leunen op een ander. Dit is een miskennis van hoe mensen in elkaar zitten. We zijn allemaal afhankelijk en ook verantwoordelijk voor elkaar. Als het door allerlei omstandigheden moeilijk gaat, is jezelf redden een hele opgave. Die afhankelijkheid beantwoordt niet aan het moderne maatschappelijke verwachtingspatroon. En dan krijg je druk en stress of onbegrip voor elkaar. Daarom start de werkgroep vandaag samen met Solidair Friesland het project: Boer, burger, maatschappij. Dit project heeft ten doel de zo langzamerhand ontstane kloof tussen boeren en burgers door middel van ontmoeting weer met elkaar in gesprek te gaan. Het doel hiervan is het creëren van bewustwording, begrip en verdieping van de waarden van het land waar we allemaal verantwoordelijk voor zijn. Vooral ook omdat er onder de boeren een toenemende geestelijke en sociale nood ontstaat.

Het project ‘Boer, Burger en Maatschappij’ dat vandaag van start gaat, sluit goed aan bij het doel van duurzaamheid en bij de mogelijkheid om vanuit bestaande netwerken steun te geven aan agrariërs en de agrarische sector. Het is er ook op gericht om de plattelandssituatie door middel van keukentafel gesprekken of gemeenteavonden een dialoog op gang te brengen. Zo kunnen burgers (consumenten) en agrariërs

(producenten) praten over de sociale problematiek, de samenhang daartussen en de wijze waarop burgers en boeren zich met elkaar kunnen verbinden.

Meer informatie is te vinden op de website kerkenlandbouw.nl.

De boerderij, de apotheek van de toekomst

Theo Mulder, bodemspecialist Kollumerzwaag (mulderagro.nl)

Welke verbinding is er tussen de boeren, grond en microbiologie? Alles hangt met elkaar samen. Astronaut Wubbo Ockels maakte zich al zorgen over de aarde en dat dunne levensgevende laagje – de atmosfeer – daaromheen. Zo kun je ook naar de bodem kijken. Kijk eens naar een appel als beeld van de aarde met de schil als bodem: 70 procent is water, een ander deel bestaat uit bergen, rotsen, stenen, moeras. Uiteindelijk is maar 3 procent aarde vruchtbaar en geschikt. Daarvan verliezen we 30 voetbalvelden per minuut.

Hoe verbonden zijn we met onze aarde? De beleving of verbondenheid met grond zit in onze taal verweven: *dirt* (modder) – *soil* (grûn). In twee handen vruchtbare aarde zit meer leven dan er mensen op de aarde zijn. Die microbiologie is van wezenlijk belang.

Een ontmoeting met een vrouw in Noord-Korea die naar mest zoekt om de bodem te verbeteren is een goed voorbeeld van kringloopdenken. Vroeger was de menselijke ontlasting een meststof. Het hield de landbouwgronden vruchtbaar. Tegenwoordig is onder andere in Nederland deze kringloop al lang niet meer sluitend, maar wordt poep en plas als afval gezien en behandeld. Alle mineralen in de menselijke voeding (dat zijn er 22!) komen uiteindelijk terecht in het riool en via de waterzuivering in het rioolslib. Dat wordt grotendeels verbrand en daarmee verdwijnen voedingsstoffen uit de landbouw-voedsel kringloop. In ons huidige landbouw-voedselsysteem gaan daardoor veel mineralen verloren. Agro-Mulder heeft onder andere met Wetsus vorig jaar een Tour de Poep georganiseerd om hier aandacht voor te vragen.

Justus von Liebig (1806-1873) was de uitvinder van kunstmest (en het bouillonblokje). Hij was daarmee de grondlegger van de meest revolutionaire ontwikkeling in de landbouw. Maar minder bekend is dat hij later aangaf dat kunstmest problemen kan opleveren en een reëel gevaar voor het bodemleven is. Mest is voor de grond een logische oplossing, het biedt voor het bodemleven kansen: ziektevermindering, waterbuffering en vastlegging van koolstof. Neem bijvoorbeeld een spons. Droog weegt deze nauwelijks iets, maar als deze vol met water is weegt deze veel meer. Zo houdt een bodem met humus ook meer water vast en zorgt voor bodemvruchtbaarheid op. De bodem is te zien als de maag van onze gewassen.

In onze samenleving lijkt het of aan de tien geboden een elfde gebod toegevoegd: gij zult concurreren. De boer wordt nu door de maatschappij gedwongen voor een lage prijs te leveren. Dat heeft gevolgen voor ons voedsel. Maar we zouden ook een gedrevenheid voor de kwaliteit van het product centraal kunnen stellen. Dan is de boer de gezondmaker van de aarde. Er is namelijk iets met ons eten aan de hand. Alle producten laten een daling in vitamines en mineralen zien (zie tabel op volgende pagina).

De focus in de gezondheidszorg zou veel meer op voedsel gericht moeten zijn. Ondanks dat we vaak dankbaar moeten zijn voor goede gezondheidszorg en

Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat 17 miljoen mensen 117 miljoen kilo stikstof, 35,5 miljoen kilo fosfaat en 34,5 miljoen kilo kali produceren.

Als de bodem gebrek heeft aan minerale bestanddelen dan geven ammoniumzouten hetzelfde effect als brandewijn op arme mensen om hun werkkraft te verhogen, in beide gevallen is uitputting het gevolg...

Justus von Liebig

Leren van de natuur en werken met de natuur is het meest geschikte uitgangspunt om de natuur te verduurzamen.

Laat voedsel uw medicijn zijn en medicijnen uw voedsel.

En dit weet ik zeker dat de kwaliteit van spijs en brood een grote invloed op de gezondheid heeft; hoe kan hij die er geen acht op slaat of deze niet begrijpt de ziektes begripen die de mensen overvallen.

Hippocrates 400 voor Chr.

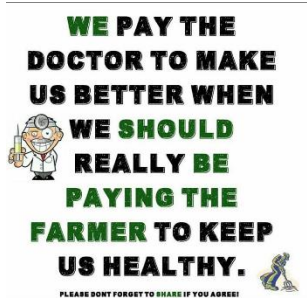
wellicht ons leve aan hen te danken hebben, wordt er vaak niet aan de boer gedacht. In hoe verre kan ook de boer met goed voedsel ‘genezen’?

Wendell Berry: “Mensen worden gevoed door een voedselindustrie die geen aandacht voor gezondheid heeft en behandeld door een gezondheidsindustrie die geen aandacht voor voedsel heeft.”

Margryt Fennema (Digitale innovatiestrategie MCL) “Om slechte zorg te voorkomen zal rijke voeding en psychologische zorg op de voorgrond van medische behandelingen gaan plaatsnemen.”

Wanneer je een plant in gedachten neemt, zie je dan ook de wortels? Daar begint het mee in de aarde, de bodem. Een gezonde bodem levert betere producten oplevert, die een bijdrage leveren aan een betere gezondheid. We moeten naar een Dien-model in plaats van een Ver-dienmodel. Van Pharmacy naar Farmacie.

Mineralen en vitamines in mg/ 100 gr levensmiddel				
	Onderzochte stof	1985	1996	2002
Broccoli	Calcium	103	33	28
	Foliumzuur	47	23	18
	Magnesium	24	18	11
Bonen	Calcium	56	34	22
	Foliumzuur	39	34	30
	Magnesium	26	22	18
	Vitamine B6	140	55	32
Aardappels	Calcium	14	4	3
	Magnesium	27	18	14
Wortels	Calcium	37	31	28
	Magnesium	21	9	6
Spinazie	Calcium	62	19	15
	Vitamine C	51	21	18
Appels	Vitamine C	5	1	2
Bananen	Calcium	8	7	7
	Foliumzuur	23	3	5
	Magnesium	31	27	24
	Vitamine B6	330	22	18
Aardbeien	Calcium	21	18	12
	Vitamine C	60	13	8

Het belang van gezonde landbouw

Pieter van der Valk, veehouder Ferwoude

Pieter van der Valk is samen met zijn vader veehouder op een bedrijf met 130 koeien en 70 ha grond. Daarnaast werkt hij drie dagen buiten de deur. In 2019 heeft hij via Nuffield (nuffield.nl) een beurs gekregen om onderzoek te doen naar het verder verduurzamen van het bedrijf onder andere door na te denken over verdienmodellen in groter verband.

Alles moet in perspectief bekeken worden. Op zijn eigen bedrijf ziet hij een tweestrijd tussen het verbeteren van de bodem, maar er moet ook een gezin onderhouden worden. Hoe kan dit anders? Als het geld kost betekent dit inleveren voor het gezin. Dit is het perspectief dat voor veel collega veehouders opgaat. Er komt veel op boeren af rond welzijn, klimaat, milieu. Daar is zijn onderzoeksvraag op gericht. Er is verbinding nodig. Als er een gezonde landbouw is, dan is er ook stabiliteit in de maatschappij en is de infrastructuur op orde.

Waarom polariseert de samenleving? Wat is de oorsprong van alle protesten ook al is de samenleving welvarender dan ooit? We missen de koppeling met de grond waar ons voedsel vandaan komt. We zijn het contact met de kern van ons bestaan verloren.

Waar loopt de landbouw tegenaan? Wanneer alle problemen in een cirkel worden gezet dan zit de boer er middenin, vlees en melk zij maar één facet hierin. CO₂ en stikstof kun je daarom niet los van elkaar zien. Alles

hangt met elkaar samen. Het probleem is onder andere dat veel dingen niet betaald worden. Voor een oplossing moeten alle facetten meedoen.

Na de oorlog is een systeem door Mansholt ontwikkeld dat gericht was op productie. Dat heeft veel positieve resultaten geboekt en de landbouw is daardoor sterk georganiseerd. Maar het heeft ook negatieve consequenties. Een boer wil vaak wel verduurzamen, maar als er iets gebeurt – stikstofproblematiek bijvoorbeeld – dan komt er opstand. De kern van het probleem: wat is het perspectief? Een oplossing moet gezocht worden in het toekennen van een waarde maatschappelijke aan maatschappelijke diensten.

Het probleem is dat alles op output is gefocussed, de input moet zo goedkoop mogelijk. We moeten van het kunstmest af en een recyclend systeem creëren. Dit circulair maken van het systeem moet een stimulans krijgen. Vraag is moeten we het als boeren anders zien of moeten we de boeren anders zien.

Douwe Hiemstra merkt nog op dat er al het een en ander gebeurt. De schillen en pitten van sinaasappels of de restanten van de bierproductie worden als voer voor de koeien gebruikt. Ook goed om in gedachten te houden is dat ieder boerenbedrijf ook vijf anderen aan het werk houdt, zoals de boekhouder, de ophaler van de melkfabriek, de leverancier van veevoer, enz.

Zorgen om ons huis

+ dr. Ron van den Hout, bisschop van Groningen – Leeuwarden

Als wij als gezin vroeger door de bossen in Noord-Brabant wandelden en onze moeder een snoepje uitdeelde, zei ze erbij: “Papiertje in je jaszak doen en thuis in de prullenbak gooien.” Ik weet eigenlijk niet goed, waar mijn moeder die zorg voor de natuur vandaan had. Maar wat je vroeger hebt geleerd, blijft je wel bij.

Een vriend van mij is sinds een paar weken gestopt met het mesten van varkens. De hokken staan inmiddels leeg en zullen wel een keer worden afgebroken. Ze zijn inmiddels 50 á 60 jaar oud, en staan te dicht bij de bebouwde kom van het dorp. Het stoppen is een langzaam proces geweest, en het zat er al lang aan te komen. Jammer voor die vriend van mij, want hij was boer in hart en nieren. Hij zal definitief ander werk moeten zoeken.

Sinds medio 2017 ben ik bisschop van Noord-Nederland, een behoorlijk agrarisch gebied, niet zoveel varkens, maar wel veeteelt en akkerbouw. Van de totale bevolking is 6 % katholiek, het gaat dan om 100.000 ‘zielen’. Op 13 april 2018 heb ik met de werkgroep Kerk en Landbouw Fryslân een bezoek gebracht aan het veebedrijf van de familie Van Rooijen in Westergeest tussen Dokkum en Kollum. Het is voor mij niet helemaal nieuw om op zo’n bedrijf rond te lopen.

Als bestuurder op gemeentelijk, provinciaal of landelijk niveau is je positie anders dan wanneer je als agrariër in je eigen stallen rondloopt en er de kost moet verdienen. Als kerkelijk bestuurder en geestelijke heb je nog weer een andere rol.

Ik zou kort een paar waarnemingen willen doen als aftrap van mijn beschouwingen:

1. Boeren klagen over steeds nieuwe regelgeving. Ik denk terecht. Het is trouwens niet uniek aan de agrarische wereld. De hele maatschappij, ook semi-overheidsinstellingen, gaan gebukt onder protocollen die moeten worden opgesteld nadat er een incident is geweest. We beseffen met z’n allen dat de bureaucrativering moet stoppen, maar het lukt onvoldoende.
2. De veranderingen in de natuur en in het klimaat worden zichtbaar. Wetenschappelijke onderzoeken tonen het aan, maar we kunnen het zelf ook zien. Het is als met het kerkbezoek. Misschien dachten we 50 jaar geleden nog dat het wel mee zou vallen, we zien nu dat het zich echt heeft doorgezet. Zo is het ook met het rapport van de Club van Rome uit 1972. Het wordt steeds meer bewaarheid. De biodiversiteit neemt af, er zijn bijna geen insecten meer, waar zijn de weidevogels? de winters worden steeds warmer

en de waterstanden steeds problematischer, er is teveel uitstoot van CO-2, veengebieden verdrogen en in kleigebieden dreigt verzilting. We merken het gewoon.

Het symposium vandaag heeft de titel meegekregen 'De aarde verbindt'. De encycliek *Laudato si'* van paus Franciscus spreekt over ons gemeenschappelijk huis, daarin wonen wij samen, het is de aarde die ons verbindt, de aarde waarop we gezamenlijk wonen. Een encycliek is een belangrijk document over een onderwerp dat de Kerk aanbelangt. Het is geen intern stuk, maar bedoeld voor alle mensen van goede wil. De titel is ontleend aan het Zonnelied van de heilige Franciscus (13^e eeuw) die hemellichamen en natuurelementen bezingt als broeder en zuster. Die aarde is ons dierbaar, we spreken ook wel van moeder aarde. De aarde is onze metgezel of onze zuster (LS 1). Het gemeenschappelijk huis staat op gemeenschappelijke grond. Alles wat we als mensen doen, moet op die aarde gebeuren, het gebeurt in dat ene vertrouwde huis. En daarmee is al één conclusie getrokken: de problemen zullen we samen aan moeten pakken. Het heeft weinig zin om de oorzaak van de problemen en de oplossingen daarvoor bij de andere partij neer te leggen, en van jezelf weg te schuiven. Ik hoorde wel eens geluiden dat de boeren bij de ontwikkelingen vanaf de 60 en verder de schuld voor de schaalvergroting bij de voorlichters en de overheid neerlegden; de voorlichters zeiden daarop: 'de boeren wilden het zelf'. Er is een bepaalde ontwikkeling op gang gekomen die blijkbaar niet te stoppen was. Kunnen we die ontwikkelingen nu wel keren? Kunnen we de omslag maken naar een meer kleinschaligere landbouw, dicht bij de mens, dicht bij de natuur. Deze omslag is ook niet alleen belangrijk voor het agrarische bedrijf, maar kan ook belangrijk zijn voor het midden- en kleinbedrijf. Bedrijvigheid dicht bij de mens, maakt hem meer persoonlijk verantwoordelijk.

De overheid zal een coördinerende rol moeten spelen en alle partijen op hun eigen verantwoordelijkheid moeten wijzen: de boeren, het bedrijfsleven (dat soms aan de agrarische wereld is gelieerd), de supermarkten en voedselketen, én de consument. De consument beschikt over veel invloed omdat hij zijn portemonnee laat spreken – en ook de boeren, de mensen van het bedrijfsleven zijn zelf consument! Zijn zij bereid moet om meer geld te besteden aan verantwoord voedsel en om eenvoudiger te leven. Indirect is ook de burger verantwoordelijk voor het omgaan met de aarde die in directe zin door de boer verbouwd en gebruikt wordt.

De vervulling van de eerste levensbehoeften (voedsel, kleding en onderdak) is gemakkelijker geworden dan ooit. De technische vooruitgang heeft een ongekende welvaart opgeleverd. We merken nu dat die welvaart zelf het probleem is geworden. Er zijn nauwelijks impulsen die ons aanzetten tot een eenvoudiger levensstijl. Waarom zouden we? Waarom zou ik iets van mijn levenscomfort inleveren? De consument voelt niet meer wat er allemaal nodig is om hem te voeden, te huisvesten en te kleden. Het is als met een kok, die moet zorgen voor een lekkere maaltijd, die maakt heel veel pannen, potten en bestek vuil, want de afwas doet toch een ander. Wie heeft er nog een moestuin? Welke stad kent nog een stadsboerderij? Over stankcirkels gesproken! We leven in ons eigen wereldje en hebben geen weet meer van het geheel. En dat maakt een gezamenlijk aanpak zo moeilijk.

Ik zou nog een paar bijbel-theologische gedachten willen meegeven:

1. De titel van dit symposium is 'De aarde verbindt'. Realiseren wij ons dat we zelf uit aarde gemaakt zijn (Gen 2) en er ook naar terugkeren? Wij mogen op deze aarde leven en werken, maar we maken er zelf deel van uit. Als bezielde lichamen staan we er ook boven, maar het besef van schepping, dat het ons gegeven is, zijn we kwijt. We beginnen het te beseffen, want we lopen tegen de grenzen aan van de maakbare wereld.
2. In het Oude Testament wordt er gesproken over het sabbatjaar. Eén keer in de zeven jaar blijft de akker onbebouwd. De akker moet zich kunnen herstellen. Maar het is ook een moreel beroep op de mens om zich te matigen. Zoals ook het volk Israël in de Sinai-woestijn. Ze mochten het manna rapen voor de dag zelf, maar ze mochten niet alvast voor de volgende dag verzamelen.
3. Een ander Bijbels principe is: wat bij de oogst spontaan achter blijft (aan de druivenplant) of op de grond valt (de aren), moet je laten hangen/liggen. Het is voor de armen. Weer een morele aansporing om je te matigen. Het commerciële alternatief was natuurlijk: alle restjes oprapen en aan de arme verkopen. De paus verwijst naar dit gebod in *Laudato si'* 71.

De aarde gaat gebukt onder de druk van de welvaart. Of Bijbels gezegd: “De hele natuur kreunt en lijdt barensweeën, altijd door” (Rom. 8,22). Paus Franciscus verbindt dit met het gekerm van de armen (LS 53). We zullen de milieuproblemen niet kunnen oplossen als we daarbij niet de wereldwijde welvaarts- en armoedepolitiek betrekken. De risico’s van klimaatverandering treffen de zwakken en de arme landen het meest. Ik zou daar ook nog een andere sociale problematiek bij willen betrekken. Door onze welvaart is het alleen wonen en het wonen in grote huizen steeds meer praktijk. Dat maakt de druk op de woningbouw steeds groter. Is dat vol te houden? Ik denk dat dit een onderwerp is waar nog niet echt over gesproken kan worden. We hechten aan onze onafhankelijkheid en aan ons wooncomfort. Toch zijn er initiatieven van bijv. senioren die gezamenlijk willen wonen.

Wat kunnen de kerken doen? Paus Franciscus is al begonnen om het begrip ‘zonde’ breder te verstaan. Hij gebruikt de nieuwe term ‘ecologische bekering’. Zonde heeft ook betrekking op onze omgang met de schepping. Dat is eigenlijk altijd onderbelicht geweest in onze moraaltheologie.

Als het klimaat ons gezamenlijk probleem is, zullen we ook samen daarover moeten spreken. We moeten dan zorgen dat we uit de politieke sfeer blijven, want dan komen we gauw in tegenstellingen en statements terecht. Echt met elkaar in gesprek komen over vragen als ‘hoe doe jij dat?’, ‘waar loop jij tegenaan?’ zal hopelijk meer bijdragen aan een bewuste levensstijl en bewuste bedrijfsmatige aanpak.

De kerken bevinden zich ook op meerdere fronten. De gelovigen zijn zelf consumenten, maar bisdom, parochies en parochiële caritasinstellingen zijn soms ook grondbezitters en kunnen dus ook een rol spelen als verpachters. Welke rol daar voor hen is weggelegd, daar kan nog over nagedacht worden.

De boer en de dominee

Classispredikant Wim Beekman

zaterdag 8 februari 2020 ■■■ LEEUWARDER COURANT

wim
beekman

De boer en de dominee

Mijn eerste preekstoel stond op het Drentse platteland. De helft van de week werkte ik daar als hulpdominee, de overige dagen gebruikte ik om af te studeren, en hielp ik ouderling en boer Arie op de boerderij. Hij werd een goede vriend.

Arie molk 45 koeien in een 'Hollandse stal' op een melkkruk tussen zijn rundvee. Dat probeerde ik ook te leren. Helaas, ik kreeg de slangen van de melkmachine niet aangekoppeld. Boer en dominee hebben ieder hun eigen deskundigheid.

Simpele karweitjes kon ik doen: vegen en voeren in de stal, trekker rijden het liefst. Op Aries moderne International 644 kuilvoer snijden, grasmaaien, gier uitrijden, en wat niet al.

Onder de koffie vroeg ik hem het hemd van het lijf. Wat het allemaal niet kostte, en wat het opbracht. Of hij ook niet zo'n

Wat zou Arie hier allemaal van vinden?

hypermoderne melkput zou willen. „Zo'n stal kost een hele sloot geld”, zei Arie, „dat heb ik niet, en wil ik niet lenen ook.”

Zijn oude buurman van 87 vertelde: „Toen ik boerde vroeger had ik 3000 gulden schuld, daar kon ik geregeld niet van slapen. Mijn zoon nu heeft 300.000 gulden schuld, en ik moet hem elke morgen wakker maken.”

Inmiddels is er veel veranderd op en om de boerderij. 45 koeien is te klein, schulden zijn met vijf-zes nullen niet betaald, en met een International 644 wordt enkel nog de trekker-elfsteden-tocht verreden.

In mijn Friese domineesjaren ben ik nog steeds even in de stal gaan kijken, en vroeg ik nog altijd de boeren het hemd van het lijf. De melkrobot heeft zijn intrede gedaan, een bedrijf met 100 tot 200 koeien is geen uitzondering, en zelfs de tractoren zijn enorm gegroeid.

De dominee in mij is in verarring geraakt. Wat zou Arie hier allemaal van vinden? Van de boer die een miljoenen-ondernemer is geworden. Van al de kansen, van al de risico's. Van de toenemende schuldenlast en de alsmat groeiende regeldruk.

Van het afnemend aantal weidevogels. Van het teruglopen van de weidebloemen. Van de druk op het milieu. Van de metingen van het RIVM. Van biologen en natuurliefhebbers die vinden dat zoals alle industrie die invloed heeft op het klimaat, ook de agrarische sector duurzaam en klimaatneutraal moet produceren.

Graag zou ik nog eens bij boer Arie langs willen gaan, en het er onder de koffie met hem over hebben. Over de boerderij van vandaag, die onderneming is geworden, winst moet maximaliseren. Over hun producten, waarvan 80 procent naar de export gaat.

Nog liever zou ik weer eens met ouderling Arie spreken. Over rentmeesterschap, over de aarde die we van de lieve Heer in bruikleen hebben gekregen om te verzorgen en te bewaren. Want dát het anders moet, weet ik wel. Maar hóe het anders kan, zou ik graag van mijn oude vriend Arie horen.

Immers de boer en de dominee hebben ieder hun eigen deskundigheid.

wim.beekman@lc.nl

Vragenronde

Theo Mulder

Is het mogelijk om in onze tijd te leven als een stam in het Amazonegebied?

Dat is heel moeilijk. In het boekje 'Heel de aarde' gaat het over hoe Maori's en Aboriginals leven zonder grondstoffen en dat is leerzaam. Een treffende uitspraak: overal waar witte boeren land ontginnen gaat de bodem achteruit.

Hoe zit het met kringlooplandbouw?

Eigenlijk is het woord niet handig. Het zou eigenlijk kringloopsamenleving moeten zijn. Onze eigen uitwerpselen zouden bijvoorbeeld ook in die kringloop gebruikt moeten worden en niet in asfalt.

Waar komen de gebruikte cijfers vandaan?

Veelal uit de krant. Het zijn feiten die voor zich spreken.

Wordt de rol van de overheid overschat?

Die rol is nodig, maar ook het verhaal over de bodem en nieuwe verdienmodellen zou veel verder uitgedragen moeten worden. Dat helpt bij de te kiezen aanpak en economische modellen.

Vooraf jonge mensen zijn zich ervan bewust dat het anders moet. Daar kunnen we onze toekomst van verwachten.

Pieter van de Valk

Wie is de consument?

Dat is een lastige vraag. Er zijn vier partijen die over ons eten gaan: Unilever, Ahold, Nestlé en Heinz. De consument moet daarnaast ook de kant van de producent leren kennen en inzicht krijgen in wat voedsel met ons doet. De ontwikkeling van de biologische landbouw gaat maar mondjesmaat. Voor een aantal bedrijven is dat een goede oplossing. Er is wel een ontwikkeling zichtbaar dat gangbaar richting biologisch groeit. De echte oplossing ligt bij de gangbare landbouw.

Theo Mulder verwoordt zijn zorg over de ontwikkeling van de verticale landbouw. Sla kan ook groeien door ledlicht, maar wat doet dat met de voedingswaarde? Verticale landbouw op grond is belangrijker en beter voor de mens.

Pieter van der Valk heeft contact met Theunis Piersma over het teruggeven van grond aan de natuur voor weidevogels. Zij zijn heel verschillende mensen, maar hebben een goed contact. Juist verbinding zorgt ervoor dat je samen verder komt.

In de presentatie stond de zin 'moeten we de boeren anders zien'. Beter woord zou zijn willen.

De boer is een integraal onderdeel van de samenleving. De landbouw kan de problemen niet alleen oplossen. Niet de landbouw, maar de samenleving waar ook de boer deel van uitmaakt moet circulair worden.

De agrocluster heeft veel gebracht, maar maakt het nu ook lastig om transitie te ondergaan.

Het probleem is dat de landbouw te veel op de output is gericht. De overheid kan veel meer doen, maar ook de boeren zelf moeten stappen zetten en het zelf gaan organiseren.

Hoe zie je het verder? Welke kant gaat het op?

De positie van de boer moet weer midden in de maatschappij gebracht worden. Er moet een betere balans tussen input en output komen. Dat vraag van beide kanten wat: van de boer en van de burger. Een gezonde bodem, biodiversiteit en waterberging moet ook gefinancierd worden. Er zou veel meer ingezet moeten worden op initiatieven die deze beweging in gang zetten.

Wie heb je nodig om de input gefinancierd te krijgen?

Dat heeft met verdienmodellen te maken. Compost zou terug moeten van de grote composteerders naar de boeren om de productiegrond te verrijken. Dat komt ook de kwaliteit van de grond ten goede omdat de grote

composteerders zo goedkoop mogelijk werken. Energieneutraal worden is ook een mogelijkheid om te besparen.

Jan Bosman van Solidair Friesland roept op om initiatieven die er zijn te melden, maar ook wanneer je op het gebied van duurzaamheid iets wilt doen en doorverwezen wilt worden naar initiatieven of wilt samenwerken. Door bij elkaar aan te sluiten, komt er meer tot stand.

Douwe Hiemstra merkt op dat boeren nooit – zoals banken – aangeven dat ze tien procent rendement willen halen. Vaak worden boeren van buitenaf gedwongen om mee te doen om financieel gewin te halen en te vergroten.

Pieter van der Valk concludeert: kun je van een individu verwachten dat hij een oplossing heeft voor het probleem waar we collectief verantwoordelijk voor zijn?

Initiatieven om bij aan te sluiten

Sjoerd de Hoop belicht uit het voortgaande een aantal accenten:

- De overheid is er om te stimuleren en te faciliteren, de burger is er om het uit te voeren.
- Als ieder thuis het proefje met de spons uit voert om te laten zien hoe humus werkt en dat met minimaal twee personen deelt dan verspreid dit verhaal zich
- Niet hoe moeten, maar willen we anders naar elkaar kijken
- De noodzaak om met elkaar in gesprek te gaan is duidelijk geworden en het is belangrijk om dat gaande te houden.

In de wereld zien we veel controverse en polarisatie. Het doel van deze ochtend is juist om met elkaar in gesprek te gaan, niet vanuit de controverse, maar samen zoeken naar verbindingen en oplossingen. Het is goed om daarbij lokale initiatieven te benoemen, voorbeelden van waar al iets bezig is, wat interessant is voor anderen om mee te doen of over te nemen.

Zorgboerderij It Aventoer (zorgboeren.nl/it-aventoer/boerderij)

Hier wordt het hele verhaal van deze ochtend over verbinding verteld. Er is sprake van een 'nije mienskip' en sociaal rendement.

Groene Kerk Burgum (groenekerken.nl/kerken/burgum)

Al een aantal jaar wordt er een duurzame fietstocht georganiseerd langs boerenbedrijven. Er ontstaan op het erf goede gesprekken, de verbindingen tussen boeren en burgers worden daar gelegd. De kerkelijke gemeente is een Groene Kerk. Er is aandacht voor groene theologie. Daarvoor is Trees van Montfoort, schrijfster van het boek Groene Theologie uitgenodigd. Er is ook een verhalenavond rond duurzaamheid georganiseerd voor 150 bezoekers. Persoonlijke verhalen van boeren spraken erg aan. Dit initiatief zal zeker herhaald worden.

De Streekboer (destreekboer.nl)

Bij de Streekboer kunnen producten rechtstreeks van boeren uit Noord-Nederland gekocht worden. Een predikant en vrijwilliger bij de Streekboer geeft aan dat het goed is om bij de boer op het erf te komen voor de verbinding met de producent van het voedsel. De verkoop van streekproducten is macro-economisch mischien niet erg groot, maar het levert indirect wel gedragsverandering op.

Denk ook eens aan een **biologisch groenteabonnement** (odin.nl) of **Friese streekproducten** (friesstreekproduct.nl).

Agrarisch natuurbeheer (Kollektivenberied Fryslân, kbfr.nl)

In Fryslân doen veel boeren en particulieren aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Bijvoorbeeld zorgdragen voor houtwallen en weidevogelbeheer. Het Kollektivenberied Fryslân (KBF) is de overkoepeling van zeven agrarische natuurverenigingen. Als vriend kan dit werk (financieel) gesteund worden.

Reduzum

De pacht van gronden van de kerk in Reduzum is verlaagd voor een aantal boeren die aan agrarisch natuurbeheer doen. In de praktijk blijkt dit nog niet zo gemakkelijk te realiseren te zijn. Het is een experiment om het een en ander in beweging te zetten. Over een antwoord op hoe dit voor de lange termijn geregeld kan worden, moet verder nagedacht worden.

Festival B (festivalb.nl)

In oktober wordt Festival B voor de derde keer georganiseerd. Dit festival gaat over voeding en gezondheid en de rol van de bodem daarin.

Bodembeleefdag (vanbodemkennisnaarbodemkunde.nl)

In het najaar van 2020 wordt in Friesland een bodembeleefdag georganiseerd waar het gaat over wat er in de bodem gebeurt op het gebied van bodemleven en hoe de bodem en het bodemleven gezond gehouden kunnen worden en duurzaam beheerd.

Vieringen en diensten in de stal

Er worden regelmatig kerkdiensten of vieringen in de stal gehouden. Dat mondt vaak uit in een rondleiding over het bedrijf, gesprekken en verbindingen tussen boer en burger. Ook gaat men daarna vaak de weide in voor de weidevogels of om te zien hoe het veen weer aangroeit. Ook de werkgroep Kerken en Landbouw organiseert deze.

Sint-Vitusdag in teken van duurzaamheid

De Sint-Vitusparochie heeft een dag in het teken van de duurzaamheid gezet door o.a. met elkaar te varen, wandelen of fietsen, een bezoek aan Frijlân in Goutum (nl-nl.facebook.com/Frijlan), een pubquiz rond de ecologische voetafdruk, een duurzaamheidsspel. Op bezoek bij en in gesprek over duurzame initiatieven zet mensen aan het denken en zet aan tot actie.

Verdiep je in permacultuur (leerschoolpermacultuur.nl)

Bij permacultuur worden 10 à 15 gewassen door elkaar op een stuk grond verbouwd. Het principe gaat uit van de diversiteit, de stabiliteit en de veerkracht van natuurlijke ecosystemen.

Bescherm de grutto (vogelbescherming.nl/petitie-grutto-lissabon)

Teken de online petitie van de Vogelbescherming Nederland tegen de aanleg van een vliegveld in Portugal, in een gebied waar veel grutto's bivakkeren.

Zuivelcoöperatie Dokkum (zucodokkum.nl)

Midden in het centrum van Dokkum, 6 à 8 koeien, diverse producten. Door de ligging en kleinschaligheid is er de mogelijkheid tot communicatie over en weer. Daarnaast wordt er aan dit initiatief verdiend. Het laat zien dat er voor leuke ideeën altijd mensen zijn die willen investeren.

Festival Houtstek (houtstek.frl/)

In de zomer van 2020, met een knipoog naar Woodstock. Op Festival Houtstek staan positief activisme, biodiversiteit en het welzijn van onze planeet centraal.

Natuur- en milieueducatie (ivn.nl/provincie/friesland)

Gericht op jong en oud. Door jongeren mee het veld in te nemen doen zij een levenservaring op.

Er zijn vast nog meer initiatieven. Het is goed om daar kennis van te nemen en deze te delen met elkaar. Op de website van de werkgroep Kerken en Landbouw (kerkenenlandbouw.nl) kunnen deze initiatieven doorgegeven worden of mail naar info@kerkenenlandbouw.nl.

Afsluiting

Ter afronding krijgen de sprekers de gelegenheid om aan te geven wat zij meenemen van deze ochtend.

Bisschop Ron van den Hout geeft aan dat het goed is om het gezamenlijke belang te zoeken. Daarin moeten we een gemeenschappelijke deler vinden. Kerken kunnen daarin een verbindende rol spelen.

Theo Mulder geeft aan dat hij bij bedrijven veel bewustwording tegenkomt over hoe het nu verder moet. Ze denken erover na en dat is geen groen sausje. Er gaat de komende jaren veel gebeuren. Het is belangrijk dat dit lokaal gevoed wordt. Ook geeft hij aan dat hij verbaasd is over de veelheid aan initiatieven. Hoe krijg je dat bij de overheid en de ministers? Hoe gaan ze daarmee aan de slag? Ook op het macro-economische niveau?

Pieter van der Valk benoemt dat alles bij erkenning begint, niet bij tegenstellingen. We zijn veroordeeld tot elkaar. We hebben een gezamenlijk opdracht.

Wim Beekman is bemoedigd door de opkomst van bijna 100 mensen, de sfeer van de gesprekken. Hij heeft niets gemerkt van polarisatie dat juist in de samenleving zo de boventoon heeft. Hij is jaloers op de encycliek van paus Franciscus. Zoiets missen de protestanten.

Ook merkt hij op dat technocratische oplossingen voor vervreemding zorgen, hoewel er ook op technocratisch gebied wel wat moet gebeuren. Een morele aanpak is nodig. Daar is de kerk goed in. Samen moeten we zoeken naar nieuwe technologieën en andere verdienmodellen. Verbinding is belangrijk, individueel gaat dat niet lukken.

Dit minisymposium is een eerste aanzet tot verbinding. Een vervolg is wenselijk. Bijvoorbeeld een Festival Doen over wat er al wordt gedaan. Communicatie en verbinding zijn daarin belangrijk.

In de media:

<https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2020/02/08/friese-kerken-stimuleren-ontmoeting-boer-burger>